

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.111'42

ПАРАДИГМА МОДЕЛЕЙ УНІВЕРСУМУ В МОВНИХ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

В.Г. Пасинок, докт. пед. наук (Харків)

Розглядаються універсально концептуальні моделі мови, які маніфестують глибинні взаємозв'язки мови – логіки – філософії – інформатики – соціології. До 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка по-новому звучить та трансформується у свідомість читача/слухача/реципієнта дискурс поета на фоні розгорнутої проблеми концептуальних та мовних картин світу, віддзеркалення їх у моделях Універсуму. Перспективно створюється можливість подальшого спектра нових ідей для дослідження лінгвістики, перекладознавства, культури мовлення тощо.

Ключові слова: інтегративна модель комунікації, когнітивно-концептуальна модель мови, когнітивна модель метамовної комунікації, лінгвістичний детермінізм, класичне надбання дослідницького університету, перспективні нові ідеї.

Пасинок В.Г. Парадигма моделей Універсума в мовних та концептуальних картинах світу. Рассматриваются универсально концептуальные модели языка, которые манифестируют взаимосвязи языка – логики – философии – информатики – социологии. К 200-летию со дня рождения Т.Г. Шевченко по-новому звучит и трансформируется в сознание читателя/слушателя/реципиента дискурс поэта на фоне проблемы концептуальных и языковых картин мира, отражение их в моделях Універсума. Перспективно создается возможность дальнейшего спектра новых идей для исследования лингвистики, транслятологии, культуры речи и т.д.

Ключевые слова: интегративная модель коммуникации, когнитивно-концептуальная модель языка, когнитивная модель метаязыковой коммуникации, лингвистический детерминизм, классическое наследие исследовательского университета, перспективные новые идеи.

Pasynok V.G. Paradigm of Universum Patterns in Linguistic and Conceptual Pictures of the World. The article examines the universal conceptual language patterns, manifesting the language – logic – philosophy – information science – sociology interconnections. In view of the two hundredth anniversary of Taras Hryhorovych Shevchenko's birthday the poet's discourse has a new sounding and transformation in the reader/listener/recipient's consciousness on the background of the issue of conceptual and linguistic pictures of the world, their reflection in the patterns of the Universum. As a perspective, a possibility for creating a further range of new ideas for research into linguistics, translation studies, speech culture etc.

Key words: integrated communication pattern, cognitive conceptual language pattern, cognitive metalanguage communication pattern, linguistic determinism, research university classic heritage, perspective new ideas.

Установлення та опис побудови когнітивно-прагматичних моделей Універсуму є об'єктом дослідження. Предметом – конкретні моделі мовної та метамовної комунікації. Мета – поста-

новка проблеми, конструювання, систематизація, побудова парадигми когнітивно-концептуальних моделей Універсуму та впровадження їх у навчальний процес. Моделювання як вища ступінь пізнан-

ня залишається актуальним: віддзеркалює сутність явищ лінгвістики, розглядається крізь призму мовних та концептуальних картин світу.

Постанова проблеми “Когнітивно-концептуальні моделі мови”, конструювання, їх створення та реалізація у дослідницькому Каразін – університеті (м. Харків) віддзеркалює перш за все синтез, єдність системи лінгвістичних, філософських гносеологічних категорій базових знань, взаємозв’язок лінгвістики з логікою, соціологією, інформатикою та іншими науками.

Проблема мовної і концептуальної картин світу неодноразово порушувалась у працях іноземних та вітчизняних мовознавців. Концептуальна діяльність рефлексованої свідомості визначалась у філософських працях Аристотеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, П. Флоренського, у працях психологів Ж. Піаже, Н. Маслової, вітчизняних мовознавців О. Потебні, О. Серебренікова, К.С. Кубрякової, Л.Д. Белової, В.Г. Пасинок, І.С. Шевченко, М.М. Полюжина і ін. Аналіз системовідтворюючих знаків моделі світу представлений у працях Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, Т. Булигіної та інших вчених. Мовні і концептуальні картини світу залишаються популярними об’єктами дослідження і в наш час, бо вивчати мову, відокремивши її від людської концептуалізації, це значить оволодіти частково пізнавальним процесом у природі, соціумі, мові. Чому?

Концептуальна та мовна картини світу, когнітивна картина, семантика, парамовні засоби, невербальні засоби та інше представлене в різних моделях свідчать про загальний та лінгвістичний детермінізм, за яким одне явище породжує інше. Лінгвістичний детермінізм – складова філософського детермінізму, який визнає об’єктивність матеріального та ідеального, матерії і форми, її функціонування – простору і часу, матерії і її ознак, властивостей. Узагальнимо, що будова цілісної наукової моделі базується на синтезі різних наук, як то: природничих, соціологічних, гуманітарних тощо. Теорія лінгвістичної відносності щодо картини світу, мовна модель світу як складова частина інтегративної наукової моделі світу допоможе подолати

мозаїчність його бачення і в певній мірі сприятиме формуванню його цілісного розуміння [1; 7].

Концептуальна та мовна картини світу – це модель реального (референтно) існуючого Універсуму, який формується на мисленневому (поняттєвому, концептуальному) рівні і є відображенням автора в мовному (вербальному) просторі людського досвіду [3]. Б.О. Серебреніков, К.С. Кубрякова, В.Г. Пасинок, Л.П. Кургут, Ж.П. Соколовська та інші вітчизняні та зарубіжні вчені трактують термін “картина світу”, “модель світу” як опис побудови світу, вираження реальної структури природних явищ [2; 6].

Методологічним важелем визначення виникнення та функціонування будь-якої мови є **універсальна фундаментальна когнітивно-концептуальна модель мови**, конституенти котрої маніфестують глибинний каузальний простір появи будь-якої мови на фоні концептуальних картин світу:

Мова ↔ Мислення ↔ Свідомість ↔ Буття,
 Язык ↔ Мышление ↔ Сознание ↔ Бытие,
 Sprache ↔ Denken ↔ Bewußtsein ↔ Sein,
 Language ↔ Thinking ↔ Consciousness ↔ Being,
 Langue ↔ Pensée ↔ Conscience ↔ Être

Рис. 1. Універсальна фундаментальна когнітивно-концептуальна модель мови

Життєдіюча модель має свою університетську історію: функціонує з ХХ століття до сьогодення. Технологія її конструювання: перша складова – мова-мислення – вилучена студенткою із лекцій у Харківському державному університеті імені О.М. Горького, друга – свідомість – буття – виникла внаслідок осмислення творів німецьких класиків під час навчання та домашнього читання (Hauslektüre як вид роботи в університеті): *Das Bewußtsein ist nichts anders als das bewußte Sein – Сознание не что иное, как осознанное бытие.* Модель – це синтез, узагальнення мислительних форм вчених різних країн у різних зрізах часу [3; 4].

Визначена базова модель співвідноситься з інтегративною моделлю комунікації у творчому

просторі Універсуму, де першорядною складовою є концептуальна картина світу: матерія, людина, її свідомість, мислення тощо, далі слідує мовна картина, невербальні засоби, її можна доповнювати без кінця (створена у 2002 році). Характерні складові визначеної моделі, розглядаємо як каузальний простір комунікації, де невербальні засоби доповнюють комунікацію. Її можна трактувати також як модель комунікативної компетенції. Комунікативна компетенція у широкому смислі слова вклю-

чає передачу ідей і інформації; добір, відбір та аналіз інформації; планування організації визначених видів цієї діяльності; використання новітніх технологій; рішення проблемних ситуацій та інше. Відсутність необхідних видів комунікативної компетенції можна також оцінювати як зневагу до інтересів комунікантів, відмову від використання тих чи інших екстравербальних, вербальних та невербальних можливостей відповідно до складових у культурі спілкування комунікативної компетенції [10].

Таблиця 1

Інтегративна модель комунікації

Концептуальна картина світу (екстравербальні засоби)	Мовна картина світу (вербальні засоби)	Інші невербальні засоби
Матерія	Лексика	Оптико-кінетичний компонент
Об'єкт	Фразеологія	Просодика
Людина/Особистість	Фонетика	Екстралінгвістика
Рух	Граматики	Проксеміка
Дія	Стилістика	Ольфакторна система
Час	Мовні засоби, які включають слова, словосполучення, речення,	Хрономіка
Простір	тексти/дискурси/гіпертексти).	
Місце соціокультурної комунікації та інше		

Обидві картини світу (концептуальна та мовна) взаємопов'язані, хоча і мають певні відмінності. Концептуальна модель світу передбачає інформацію, яка подається у поняттях через сенсорно-моторний, символний, логічний етапи сприйняття. У мовній моделі світу суттєвим є знання, закріплене за словами, словосполученнями, реченнями, текстами/ дискурсами, гіпертекстами конкретних мов. Мова формує предметні уявлення про довкілля, допомагає людині об'єктивувати предметний світ, формувати і виражати ідеї.

Сукупність предметів, явищ і процесів, зафіксованих у свідомості людини, у сприйнятті реципієнта, становить “концептуальну картину світу”, яка вербалізується через мовні засоби. Зрозуміло, що концептуальна картина світу є багатшою, ніж мовна. Мовна картина світу створювалася віками, і у кожного народу вона різна. У її творенні беруть участь носії різних ментальностей та рівнів. Не все, що пізна-

но людиною, вербалізується, відображається за допомогою мови і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, набуває мовного вираження. Неоднакове світоглядне (ментальне) бачення певного референта навіть у споріднених мовах пояснюється різними концентратами культури.

Логічна послідовність нерозривної єдності моделей базується на надбаннях людства: знаннях, вічних цінностях, наукових дослідженнях, філософії, детермінізмі, силогізмах логіки, багатогранності життя, аналізі/синтезі мислення, свідомості, людини. При цьому вагома складова – досвід, мовознавчий світогляд, світосприйняття людини/ конкретної особистості.

Прослідкуємо визначені тези на вірші українського поета Тараса Григоровича Шевченка “Садок вишневий коло хати...” [9] та його перекладі на французьку мову. Наявна різниця у світобаченні та світосприйнятті автора та транслятологів уже

в заголовках твору української класики. До 200-річчя з дня народження поета по-новому звучить та трансформується у свідомість читача/слухача/реципієнта творче надбання Великого

Кобзаря. Перекладений на французьку мову заголовок “Вечір” свідчить про декілька інше пояснення змісту речей, подій, інакші стереотипи сприйняття української та французької ментальності.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих...
[1840, С.-Петербург]

У автора – різнобарвна концептуальна картина України у просторі та часі, добре подано етноспецифічне країни. З любов'ю, пошаною до України колоритно передаються фрагменти концептуальної картини тодішньої України, оточуючий автора світ,

сприймаються і відтворюються крізь призму української поетики культурно-національні особливості, загальнолюдські концептуально-структурні і національні реалії.

Le Soir
Un jardin de cerisiers entoure la maison;
Les hannetons bourdonnent au-dessus des arbres;
Les laboureurs avec leurs charrues,
les jeunes filles avec leurs chansons, rentrent
Et les mères les attendent pour le souper.
La famille prend son repas autour de la maison;
A l'horizon brille l'aurore du soir.

La fille présente les mets du souper;
Sa mère voudrait lui donner des conseils;
Mais le rossignol l'en empêche.
A couché les petits enfants;
Elle-même dort près d'eux.
Tout bruit s'éteint... Seuls, la jeune fille
Et le rossignol veillent encore.
Traduit par Emile Durand

Première parution : La Revue des Deux-Mondes , 15 juin 1876

C'est la maison que les cerisiers environnent.
Autour des cerisiers, les hannetons bourdonnent,
Les hommes du labour reviennent peu à peu;
Et les filles en chœur chantent et papillonnent.
Cependant que la mère attend devant le feu.
La famille est déjà réunie : elle dîne,
L'étoile du berger au levant s'illumine.

Une des filles sert la soupe et puis le pain,
La mère va prêcher la pieuse doctrine,
La voix du rossignol la fait taire soudain.
Les tous petits enfants ont sommeil, et la mère
Les couche doucement dans la nuit presque claire.
Et s'endort elle-même à côté d'un berceau.
Et seuls restent encore sonores, sur la terre,
Des filles, les chansons et le chant de l'oiseau.
Traduit par Fernand Mazade
[19-30 mai 1847, St-Petersbourg]

Dans un verger — une chaumière,
Autour — de roses cerisiers,
Des laboureurs rentrent lassés,
Des jeunes filles chez leurs mères
Tout en chantant s'en vont souper.
Devant le seuil une famille
S'est réunie pour le repas,
Bientôt la lune brillera,

La mère allait gronder sa fille,
Le rossignol l'en empêcha.
Près de la porte, sous un saule,
On a couché les plus petits.
La mère auprès s'est endormie —
Silence... Seul le rossignol
Et les jeunesses le défient.
Traduit par Nina Nassakina

Première parution : Tarass Chevtchenko. Oeuvres choisies. Dnipro. K. 1978

У різних варіантах перекладу залишається (так чи інакше) концептуальна єдність оригіналу, але очевидно є різноманітність світобачення, світосприйняття, пізнання сутності об'єктів світу з боку перекладачів, проявлення їх у просторі, часі, віці, місці комунікації, оточенні, а також пояснення змісту речей, подій, предметів, законів природи. У процесі мислення/міркування, творчого акту автора спрацьовують також штампи і стереотипи сприйняття, оцінки, упередження тощо. У наведених трьох варіантах виявляється різний підхід перекладачів,

їх сутність, соціальні, етнічні, психічні та інші особливості. Формуються різні концептосфери, цілі, задачі, які ставить перекладач *hic et nunc*.

Наступна модель прояснює деякий зміст речей метамовної комунікації, сутності трансляту, нові аспекти пізнання – напр. концептуальну єдність оригіналу/трансляту у мовленнєвому акті: трансмісор/реципієнт, сприйняття реципієнтом концепту трансляту, функції перекладача та інші різновиди лінгвотехнологій. Порівняймо у цьому напрямі наступні наукові дослідження факультету (2006 рік):

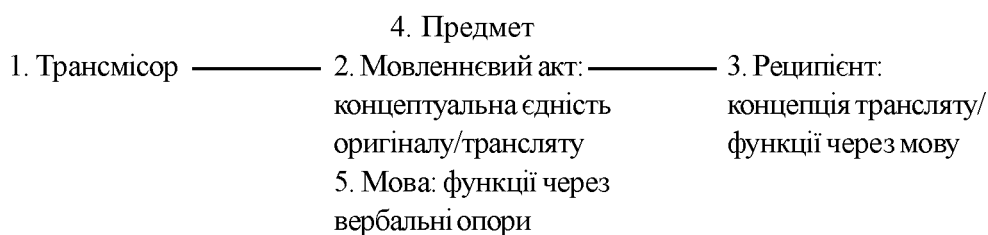

Рис. 3. Когнітивна модель метамовної комунікації

Наповнення моделі співвідносимо з функціональною діяльністю перекладача та його особистості. На нашу думку, можна говорити про різні функції перекладача: **мисленнєву, метамовну, комунікативну, репрезентативну, інформативну, фатичну, емоційну** та інші. Наявна парадигма функцій перекладача відповідно до парадигми функцій мов. Отже, йдемо від практики до нових горизонтів теорії у лінгвістиці, перекладознавстві. Варто зауважити, що кожна функція мови має своє призначення, напр. репрезентативна функція виокремлює водночас ментальну репрезентацію автора. Кожна функція мови передбачає визначення функції перекладача, оскільки транслятолог має пряме відношення до мов, з якої та на яку перекладає, виконуючи при перекладі поліфункціональну діяльність [8].

Узагальнюючи проблему, можна зробити певні висновки:

1. Фундаментальна когнітивно-концептуальна модель мови творчо реалізована у подальших наукових дослідженнях: у парадигмі інтегративних функціональних категорій каузальності [5], у пара-

дигмі культури спілкування, в комунікативній компетенції [10], в інтегративній моделі комунікації; концептуальній моделі перекладу, що доповнює науковий методологічний інноваційний план, а також навчальний процес. Напр. інформаційна культура когнітивної моделі метамовної комунікації свідчить, що транслятолог, перш за все, використовує першорядні функції – гносеологічну та метамовну. Через мову – мислення – свідомість – буття (конституенти базової моделі) конкретної особистості-транслятолога передається концептуальна єдність оригіналу/трансляту, концентрати культури, зміст сказаного/ прочитаного тощо.

Фундаментальні лінгвістичні дослідження каузальності, її методологія, “каузальна семантика” релевантні для будь-якої діяльності людини, галузі країни (напр. машинобудування, педагогіка, бізнесові структури, маркетинг) [11] тощо.

2. Представлені вагомими концептуальними моделями Універсуму – когнітивно-концептуальними моделями мови як найважливіші категорії пізнання – створені у класичному університеті та пройшли світові і вітчизняні наукові апробації і успішно використо-

вуються щорічно у подальших наукових дослідженнях та навчальному просторі: лекції, семінари, науково-практичні конференції, Інтернет-конференції протягом довготривалого часового періоду. Це – класичне у динаміці надбання, золотий фонд дослідницького університету у просторі та часі.

3. Визначені моделі Універсуму, їх парадигма дають спектр нових ідей, оригінальних пропозицій для перспективних наукових досліджень лінгвістики, перекладознавства, методики викладання іноземних мов та будь-якої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание, управление / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
2. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова / [АН СССР Институт языкознания ; отв. ред. акад. Б.А. Серебренников]. – М. : Наука, 1986. – 149 с.
3. Кургут Л.П. Універсальне та етноспецифічне причинно-наслідкового кола (на матеріалі німецької та української мов) / Л.П. Кургут // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Київ. нац. ун-т, 2001. – № 5. – С. 114–117.
4. Кургут Л.П. Каузальный комплекс в коммуникативной модели / Л.П. Кургут // Теория языкознания и русистика: наследие Б.Н. Голавина ; сб. статей: материалы междунар. науч. конф. – Нижний Новгород : НГУ имени Н.И. Лобачевского, 2001. – С. 191–193.
5. Кургут Л.П. Функціональні категорії каузальності у сучасних лінгвотехнологіях / Л.П. Кургут // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна монографія / [за ред. В.Г. Пасинок]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 161–176.
6. Пасинок В.Г. Мовна і концептуальна модель світу / В.Г. Пасинок // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2003. – № 586. – С. 101–104.
7. Пасынок В.Г. Каузальность: взаимосвязь лингвистики и философии / В.Г. Пасынок // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – № 635. – С. 133–138.
8. Пасинок В.Г. Функції мови – функції перекладача / В.Г. Пасинок // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Х. : Константа, 2006. – № 726. – С. 201–204.
9. Шевченко Т.Г. Твори у п'яти томах. – К. : Дніпро, 1970. – Том 2.
10. Пасинок В.Г. Освітні виклики XXI століття: у фокусі уваги – навчання іноземних мов / В.Г. Пасинок // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна монографія / [за ред. В.Г. Пасинок]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 98–112.
11. Шматков Д.І. Методика навчання неруйнівного контролю майбутніх інженерів-педагогів з використанням каузальних мереж : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання” (технічні дисципліни) / Д.І. Шматков. – Х., 2012. – 20 с.